

Elisheva Ezri

*La fiecare sărbătoare, gândurile noastre merg
înapoi, la Comunitatea din Timișoara.
Întotdeauna. Asta așa ne-a rămas în minte
și asta nu se poate șterge.*

Îmi amintesc de Erzsí Feldmann când era o adolescentă cu chip frumos și senin. Mulți ani nu am mai știut nimic despre ea. Apoi am aflat despre activitatea soțului ei, Tibi Ezri, șeful Departamentului de Anestezie la Wolfson Medical Center, Israel, implicat în proiectul umanitar Save a Child's Heart, care are misiunea de a oferi îngrijire medicală copiilor bolnavi de inimă, indiferent de naționalitate, religie sau situație financiară. 50% dintre acești copii provin din Autoritatea Palestiniană, Iordania, Irak și Maroc. Prin convorbiri, am aflat despre familiile lor, care au suferit în timpul prigoanei naziste, despre rudele care nu s-au mai întors din lagăr, despre tatăl lui Erzsí, care a fost un om cu o misiune: păstrarea amintirii victimelor. „Tata a fost un om foarte sufletist”, îmi spunea Erzsí. Această trăsătură se perpetuează în familia Ezri.

M-am născut la Timișoara, în 1952. Tata, Feldmann Teodor, era originar din Oradea; mama, Feldmann Clara, născută Vásárhelyi, din Timișoara.

După liceu, am făcut școala de proiectări la Electromotor, la Timișoara. Am lucrat doi ani la Institutul de proiectări. În anul 1975 m-am căsătorit cu Ezri Tiberiu. El era student în anul V la medicină și, după ce a terminat facultatea, a fost repartizat în satul Cândești, în Moldova, unde am trăit timp de un an în condiții mizerabile. Am stat împreună la Piatra Neamț, iar Tibi a făcut naveta zilnic la Cândești, un sat fără canalizare.

În 1978 s-a născut Ephraim, băiatul nostru cel mare. Când copilul a avut patru luni, am venit în Israel împreună cu familia lui Tibi din Marghita, cu părinții, unchi și bunicii lui. În țară¹ ne-am adaptat bine și am învățat limba foarte repede, pentru că aveam o bază destul de bună de la cursurile de ebraică de la Comunitate, din Timișoara. Eu am început să lucrez la Yavne la o fabrică textilă, iar Tibi, la spitalul Kaplan lângă Rehovot, unde a făcut specializarea de anestezist.

Părinții mei împreună cu bunica au rămas la Timișoara. Au venit de câteva ori la noi și am fost fericiți să fim împreună. Noi am mers destul des des în vizită, iar Ephraim petrecea fiecare vacanță la Timișoara. În 1984 ni s-a născut al doilea băiat, Ronen. Între timp, a murit bunica. Noi toți am insistat ca și părinții mei să vină în Israel, dar ei nu au vrut. Își făceau probleme cum o să

¹ În Israel.

se descurce amândoi, dar marea problemă era colecția lui tata de documente și timbre, de care nu voia să se despartă. În fine, după multe discuții și scrisori și rugăminți, au venit în 1987. Mama era deja foarte bolnavă și, după un an aici, a murit. A fost un an foarte greu, eu stând, practic, tot timpul lângă ea. Singura bucurie a lui tata a rămas familia, mai ales nepoții. Dar doi ani după moartea mamei, a murit și el.

Cum îți amintești de copilăria și de tinerețea ta la Timișoara?

Am avut o copilărie foarte fericită, am primit tot ce s-a putut. Părinții mei au încercat să îmi dea tot ce era posibil.

Cum ați trăit în regimul comunist?

Părinții mei au lucrat amândoi, dar nu pot să spun că am avut o situație materială strălucită. Am avut poate puțin mai mult decât minimul necesar. Părinții mei aveau un cerc de prieteni, cei mai mulți evrei. Era un sistem în care erai controlat și supravegheat tot timpul. În momentul în care noi ne-am înscris pentru emigrare, ei au anunțat asta la locul lor de muncă. Aveau amândoi colegi foarte buni, care au înțeles de ce plecăm noi din România. Apoi, când eu eram deja în Israel și am venit cu Ephraim în vizită, în România, îmi amintesc că închideau fereastra și trăgeau ruloul, că ziceau că vorbesc prea tare. Se temeau.

Părinții tăi au fost atrași de idealul comunist?

Nu, deși amândoi erau membri de partid. Noi însă nu am fost. Ei și-au făcut datoria, au lucrat. Tata a fost la un moment dat inginer șef. Întotdeauna au fost buni la locul de muncă și de aia au fost lăsați în pace.

Pe când aveam 16-17 ani, am început să merg la Comunitate, să merg la cursuri. A fost o perioadă foarte frumoasă. Și Tibi și eu avem amintiri foarte plăcute legate de cursuri și de activitățile pe care le desfășuram acolo. Așa ne-am și cunoscut – prin Comunitate.

Anul trecut, când a fost întâlnirea la Haifa², ne-am regăsit cu mulți prieteni cu care nu ne mai văzusem de 30 de ani. A fost o mare plăcere. Și pagina noastră web³, cu știri despre ce se întâmplă acum la Timișoara sau despre timișorenii care au plecat din oraș, precum și cu multe alte informații despre trecutul nostru, o așteptăm cu bucurie, pentru că întotdeauna găsim ceva comun și amintiri, mai ales amintiri. E ca o familie mare pentru noi!

Mă bucur mult! Multumesc.

O așteptăm, îți spun; dacă nu apare ediția nouă la timp, ne întrebăm ce s-a întâmplat cu Getta, de ce nu scrie?! Aici avem legătura cu câțiva foști timișorenii, nu mulți, dar totuși ținem legătura cu câțiva. Ne aducem aminte de întâlniri, de Purim, de Pesah.

Tatăl meu era tot timpul frământat de trecut

Cum a supraviețuit tatăl tău războiului?

Tata a fost deportat la 20 și ceva de ani de la Oradea, întâi la muncă forțată și după aceea în lagărul din Theresienstadt (Terezin). Pișta, fratele lui, a fost la Mauthausen. Amândoi au

² În mai 2011, la Haifa, a avut loc o întâlnire a evreilor timișorenii, la care au participat 270 de persoane.

³ www.bjt2006.org

supraviețuit, dar mama lor, bunica mea, a pierit la Auschwitz. Bunicul murise deja în 1942. Toată familia din partea lui tata, adică ceilalți șapte frați și surori cu neveste și bărbați, cu copii, au fost deportați.

Tatăl meu a fost un om sufletist, foarte sufletist. Nu toți vorbesc despre ce au trăit în timpul războiului, dar el era un om care vorbea despre ce a trăit, era tot timpul frământat de trecut. Țin minte că pe masă erau mereu fotografii, documente și povestiri în legătură cu deportarea și cu viața în lagăr. El scrisese un jurnal în timpul deportării, a adunat acte, cartele de mâncare, autorizații, povestiri, poezii în legătură cu *Shoah*. Ca prin minune, a reușit să se întoarcă din lagăr cu o valioară cu documente. Deja de atunci se gândea să transmită generațiilor viitoare mărturii despre acele vremuri de groază.

După război, a avut ideea să strângă documente și de la alții. Când se întâlnea cu prieteni, cunoștințe ori cu rude care fuseseră în detașament de muncă sau în lagăr, le spunea: „Încredințați-mi fotografia sau scrisoarea de care vă puteți despărți, astfel ca această colecție să devină mai bogată și să rămână ca document pentru viitor”. Mulți au fost de acord și și-au cedat amintirile, cu toate că erau lucruri personale. Tata a păstrat corespondența între el și fratele și mama lui, cât timp ei erau încă la Oradea, precum și schimbul intens de scrisori între frați și alte rude. Mesajele erau cenzurate, dar se putea citi printre rânduri. S-a păstrat și cartea poștală scrisă de un vecin creștin din Oradea, care l-a anunțat pe tata, într-un limbaj cifrat, că mama lui a fost deportată. Eu am astăzi fotocopiile acestor documente, originalele sunt la Yad Vashem.

Ce povestea tatăl tău despre viața la Terezin?

A lucrat ca strungar. Nemții au făcut la Terezin un lagăr „model”. Au invitat reprezentanți ai Crucii Roșii să vină în control, să vadă cât de bine sunt tratați oamenii. Tata mi-a povestit că au fost întrebați, de exemplu, ce au mâncat dimineața, iar ei trebuiau să răspundă că au primit ouă, unt, lapte și cozonac. Asta trebuiau să povestească, cu toate că primeau doar ceai și o bucată de pâine.

Dar oamenii întrebați erau toți slăbiți și flămânzi...

Da! Tata cântărea 38 de kilograme când s-a întors!

Deci ar fi trebuit să fie clar pentru orice om cu bun simț că ceea ce li se spunea nu putea fi adevărat.

Era clar că nu putea fi adevărat!

Cum se poate ca reprezentanții Crucii Roșii să fi crezut așa ceva, să nu fi bănuțit ce se petrece?!

Asta nu știu. Este o mare întrebare! Tata a fost și în spital, pentru că avea o rană foarte urâtă la picior și la un moment dat au vrut să-i amputeze piciorul. Dar a scăpat teafăr.

Ce povestea tatăl tău despre ceilalți care erau cu el, acolo?

Au lucrat, au dormit în fân, mâncarea era foarte proastă. Iarna se spălau cu zăpadă, dezghețau zăpada și așa reușeau totuși să se spele. Au mâncat coji de cartofi – asta era o delicatessă. Toți luaseră bacalaureatul și, ca să le lucreze mintea și să nu se gândească tot timpul la situația în care se aflau, rezolvau fel de fel de probleme de matematică. Sau demonștrau fel de fel de teoreme de care își aduceau aminte din liceu. De Iom Kipur au postit. Cu toate că seara nu primeau aproape nimic de mâncare, au postit.

Tatăl tău nu și-a pierdut speranța...

Nu și-a pierdut speranța și a notat tot. Deja de atunci, din lagăr, se documenta pe cât se putea; și chiar a scris un jurnal. L-a ascuns și l-a adus acasă împreună cu alte câteva lucruri.

A scris jurnalul în maghiară?

Da. Și a făcut o colecție de documente, ale căror titluri au fost traduse în engleză. După ce, în 1991, tata a murit, cam prin 1995-1996 am hotărât să donez toată colecția la Yad Vashem, ca să o vadă cât mai multă lume. Cine este interesat poate să o vadă în arhiva muzeului. Am fost acum o lună la Ierusalim și am văzut-o la Yad Vashem. Este accesibilă pentru oricine.

De cine a fost eliberat lagărul?

De ruși. Când a fost eliberat, tata putea să aleagă în ce țară să meargă, dar a vrut să se întoarcă la Oradea. Speranța lui era să își reîntâlnească mama și fratele, dar a aflat că mama nu s-a mai întors. O verișoară i-a povestit că bunica mea și restul familiei, împreună cu copiii mici, au fost duși în camerele de gazare, la Auschwitz. Verișoara asta avea pe atunci 17-18 ani, era sănătoasă și voinică și a fost trimisă de la Auschwitz la muncă – și așa a scăpat.

Tata a făcut arborele genealogic al familiei lui și al lui Tibi. Din familia lui tata, aproximativ 60 de oameni au fost deportați, din care 40 au pierit și 20 s-au întors.

Colecția lui era *mifal haim* – opera lui de o viață

Ce spuneau tatăl tău și fratele lui despre cum s-au comportat nemții și ungurii în lagărul de concentrare?

Ungurii erau mai duri decât nemții.

La Theresienstadt erau unguri?

Ungurii au fost în lagărul de muncă și în Satul Mare, și în Ungaria. Erau mai brutali. Nemții erau și ei foarte duri; dar eu așa am înțeles că ungurii erau mult mai nemiloși.

Nemții erau mai birocrați, erau funcționari, omorau de la birou.

Da, funcționari, notau tot, aveau înregistrări exacte. Administrația era perfectă; dar și ei au fost niște criminali nemernici.

Ce a simțit tatăl tău față de germani, după cele întâmplate?

Eu atâta știu: că am fost la școala primară germană la Timișoara și mă bucur că am avut ocazia să învăț încă o limbă.

Părinții tăi au decis ca tu să mergi la școala germană?

Da, ca să învăț germana și alte lucruri la școala germană elementară. Mi-a dat un simț al ordinii și al preciziei pentru toată viața.

Este remarcabil că părinții tăi, care au suferit atât de mult din cauza nazismului, nu au respins cultura germană!

Să știi că în generația mea cunoșteam 4-5 familii de evrei cu copii de vârsta mea care au mers la școala germană, primele 4 clase, atât. Asta a fost foarte bine.

Tatăl tău a rămas cu traume, cu angoase?

Da. Toată viața! Pot să spun că până în ultimul moment. Era traumatizat și frământat, tot timpul vorbea de lagăr, el nu ținea în sine ca mulți alții, el vorbea. În 1974 a venit ca turist în Israel, noi încă nu eram aici. Tocmai era o expoziție internațională de timbre la Ierusalim, iar tata era pasionat de filatelie și avea o colecție pe tema antifascismului. A trimis timbrele și a primit un premiu. Pentru el a fost fantastic să vină din Timișoara, ca un om necunoscut cu o colecție de timbre, și să fie premiat! Nu îți mai spun că la expoziție s-a întâlnit cu persoane cu care s-a împrietenit și au povestit împreună unde au fost în lagăr și ce au făcut.

Toate gândurile lui se învârtteau în jurul acestei trăiri tragice?

În ebraică există o expresie: *mifal haim*; în românește ar fi *munca sau opera unei vieți*. Era gândul lui să creeze colecția asta despre ce a trăit el și alții și cum a fost să fii evreu în timpul războiului, ca să rămână pentru generațiile viitoare. De asta era preocupat tot timpul. Am găsit niște notițe: „Trebuie să-l întreb pe cutare; Trebuie să fac asta; Trebuie să pun documentul acolo”. Tot timpul, toate gândurile lui se concentrau asupra acestui eveniment, acestei amintiri.

Ce efect a avut asta asupra ta?

M-a influențat mult, pentru că am trăit împreună și mereu ne explica și ne arăta documente. Mama, fiind din Timișoara, a fost cruțată de experiența deportării. Au stat 5 familii într-un apartament, nu au avut apă, nu au avut mâncare, dar, în fine, nu se compară. Tata însă era urmărit de trecutul lui și al celor care au avut același destin.

Nu a fost prea mult pentru tine?

Nu, pentru că nu a venit deodată. Înțelegi? Am crescut cu asta, am asimilat treptat. Împreună cu fratele lui, tata a vizitat în anii '67-'68 Theresienstadt, iar la începutul anilor '70 am fost eu cu mama la Auschwitz și la Theresienstadt. Nu ne-au lăsat pe toți împreună, știi cum era în România, numai o parte din familie putea să plece în străinătate. Pentru mine a fost cumplit, era iarnă și zăpadă, totul era sumbru. A fost foarte greu, m-a impresionat profund. Acum trei ani am fost cu Tibi la o conferință și am mers împreună la Auschwitz. O mare parte din familia lui Tibi a rămas acolo. Rudele cele mai apropiate au fost bunica lui paternă și un frate de-al mamei.

Care este lecția de viață pe care ți-a dat-o tata?

Ce să-ți spun? Lecția lui de viață: să fii om, să fii om bun și să ajuți. Numai asta pot să îți spun. El a ajutat foarte mult. Și tata și mama au fost oameni extraordinari și au ajutat cât au putut.

Mama l-a sprijinit pe tata enorm cu colecția lui. Știa totul și vorbeau împreună, de parcă și ea ar fi fost acolo. Mama i-a confecționat coperta albumului cu fragmente din obiecte pe care le-a adus înapoi din lagăr. A decupat o bucată din valiza lui, a acoperit-o cu un petec de pătură tot adusă din lagăr, pe care a brodat numărul lui de identificare. Și despre timbre știa totul. Totul făceau împreună. Erau foarte uniți. Boala mamei l-a distrus pe tata. Mama a fost foarte bolnavă un an înainte să vină în Israel, era la pat, iar tata a îngrijit-o.

Timișoara are un loc special în inima mea

Când mama era bolnavă, tata a primit ajutor de la Comunitate și de la tatăl tău, rabinul Ernest

Neumann, un om special pentru noi. El venea la noi acasă și vorbea cu mama care era la pat. Eu m-am dus de două ori la Timișoara în acel an, o dată să-i conving să se înscrie să vină aici și a doua oară am rămas timp de o lună ca să-i ajut să lichideze gospodăria. Tatăl tău mi-a dat mie telefon și mi-a zis: „Vino la mine la Comunitate, vreau să discut ceva cu tine”. În biroul lui mi-a zis: „Orice ajutor vrei, noi îți dăm, numai spune!” I-am cerut un cărucior ca să o plimb pe mama, că nu mai putea să meargă. Ne-a dat și ne-a trimis mâncare acasă. Tatăl tău îi cunoștea bine pe părinții mei și știa de colecție. L-a invitat pe tata să țină conferințe la Comunitate despre deportare, lagăr și soarta evreilor în timpul războiului. Tatăl tău a fost un om extraordinar, un om excepțional, am amintiri foarte frumoase despre el.

El v-a cununat.

Da, da.

Unde s-a întâmplat? La sinagoga din Fabrik?

La sinagoga din Fabrik. Am amintiri foarte frumoase din perioada aceea, de la Comunitate. Nimeni nu ne-a obligat să mergem, am mers pentru că ne simțeam bine și asta ne-a rămas. Am mers la doamna Rubinger să învățăm ivrit, Tibi a cântat în cor. Era o ambianță foarte plăcută de Purim și la toate sărbătorile.

Părinții tăi erau religioși sau proveneau din familii religioase?

Din partea mamei nu erau religioși, dar tata venea dintr-o familie mai religioasă. Am ținut acasă toate sărbătorile, nu foarte strict, dar știam că e Roș Hașana, știam că e Pesah și de Pesah mâncam *mațot*. De Iom Kipur părinții posteau, la un moment dat am postit și eu. Bunica mergea la sinagogă, ea mergea la sinagoga din centru. Țineam toate sărbătorile așa cum trebuie. În momentul în care au început serbările colective la Comunitate, era mult mai plăcut să mergem acolo. Veneau și ei, mergeam și eu, era mult mai plăcut, era bine.

Ții sărbătorile acum la tine acasă?

Cum să nu, sigur că da. Ținem toate sărbătorile. Erev Roș Hașana⁴ serbăm la noi, cu toată familia, iar de Pesah, de peste 20 de ani mergem la o verișoară de-a lui Tibi, care e mai tradiționalistă și schimbă toate vasele⁵. Vrem și noi să dăm copiilor mai departe ce am văzut acasă. Toate mâncărurile tradiționale le știm de la mama.

Când v-a încolțit ideea de a pleca din România?

Pentru mine a fost clar încă din anii liceului. Eu eram foarte hotărâtă și noroc că și Tibi voia același lucru. Destinația era clară. Am înțeles că viitorul nostru e aici, în Israel. Am simțit că este locul de care aparținem. Aici ne-am simțit acasă din momentul în care am ajuns. Ne-am acomodat ușor. Am stat în Or Akiva, lângă Hadera. Am ajuns în august, la plus 40 de grade, cu un bebeluș de patru luni, am stat într-o rulotă fără aer condiționat. Ne-au dat un ventilator. Nu aveam bani să cumpărăm pampers, foloseam scutece din pânză, pe care le spălam în fiecare zi. După trei ani de căsătorie, am avut, în sfârșit, prima noastră locuință. Am primit o cheie și noi deschideam ușa, noi o închideam. În România nu am avut locuința noastră. Noi ne-am căsătorit

⁴ Ajun de Anul Nou

⁵ În timpul celor opt zile de Pesah se folosește o veselă special destinată pentru această sărbătoare, când consumarea anumitor alimente, ca pâinea dospită, este interzisă.

la Timișoara, când Tibi era încă student. Am stat la cineva în gazdă. Aveam o cămăruță, iar după aceea am stat în Moldova tot în gazdă, cu încă trei familii. Când *merkaz klita*⁶ din Or Akiva ne-a dat rulota asta, a fost ceva fantastic. Pentru noi era ca raiul pe pământ. La fiecare sfârșit de săptămână mergeam cu Ephraim în vizită la rude sau la prieteni. Nu a fost ușor, dar ne-am găsit rostul...

Ce simți când te gândești la Timișoara?

Timișoara are un loc special în inima mea. O copilărie foarte fericită, prima iubire și locul căsătoriei noastre, plus nașterea lui Ephraim. Amintiri... Mai țin legătura cu o prietenă din Timișoara, Iudit Goldner, mi-a fost prietenă foarte bună. Stă în SUA. Și cu Marta, în Germania, am mai ținut legătura, dar, din păcate, ea nu mai e... Când am fost ultima dată la Timișoara, acum trei ani în iarnă, totul era înghețat și era frig. Dar m-am plimbat prin oraș, pe unde am stat. Am văzut Bega și Parcul Rozelor, locuri de neuitat.

Tu și Tibi ați simțit vreodată o manifestare antisemită din partea colegilor?

Nu. Eu nu am simțit. Niciodată. Noi am plecat în '78, după aceea nu știu ce a fost. A urmat decăderea economică și toată mizeria. Noi nu am mai fost acolo. Din Timișoara, în '77 am plecat în Moldova, unde pot să spun că am fost primiți cu mare respect, pentru că veneam din Timișoara, nu pentru că eram evrei. Pentru ei, Timișoara era un oraș mult mai cultural și cu un nivel mai ridicat. Ne-am întors la Timișoara când s-a născut Ephraim. Noi ne-am înscris la Oradea pentru emigrare, pentru că din Oradea pașapoartele de emigrare în Israel se obțineau mult mai ușor decât din Timișoara. La Timișoara erau mulți unguri și mulți nemți care voiau și ei să emigreze. În jumătate de an am primit pașapoartele.

Tibi a primit o educație asemănătoare cu a ta...

Foarte asemănătoare și ca mentalitate și ca bucătărie, pentru că Oradea și Timișoara au multe lucruri în comun, bucătăria austro-ungară.

Care era meniul de sărbători?

Supă și *paprikás csirke*, papricaș de pui. Bunica făcea kuglof⁷ cu mac și cu cacao. Mai mâncam compot. De Pesah aveam *matzes torta*⁸ și *kreplach*⁹. Toate pe care le știi și tu.

Ce o să pregătești acum, de Hanuca?

De Hanuca am să fac *levivot*¹⁰, pentru că nouă nu ne plac *sufganiot*¹¹. *Levivot* sunt cu cartofi, li se mai spune și *latkes*. Aprindem lumânările în *hanukia*¹², copiii cântă. E foarte frumos. La fiecare sărbătoare, gândurile noastre merg înapoi, la Comunitatea din Timișoara. Întotdeauna. Asta așa ne-a rămas în minte și nu se poate șterge.

⁶ Centrul de absorbție pentru imigranți.

⁷ Kuglóf (maghiară): prăjitură rotundă din aluat dospit, cu umplutură de mac sau cacao. În germană: Gugelhupf.

⁸ Tort făcut cu făină de *mațot*.

⁹ Paste umplute cu carne tocată sau cu cartofi zdrobiți.

¹⁰ *Levivot* (ebraică)sau *latkes* (idiș):cartofi rași cu ceapă și ouă, prăjiți în ulei.

¹¹ Gogoașe

¹² Sfeșnicul cu 9 brațe, pentru sărbătoarea de Hanuca. (ebraică)

Bunica cu cei doi fii. Ultima fotografie înainte de deportare

Emblema colecției Antifascism

Numărul de identificare la Terezin

*Interviu realizat de **Getta Neumann** cu **Elisheva Ezri, n. Feldmann**, în convorbiri telefonice.*

Rehovot, Israel. Decembrie 2012 - februarie 2013.